

# Ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΑΛΛΑΣ (1907-1995). ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ ΚΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ<sup>1</sup>

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β. ΑΝΤΟΥΡΑΚΗ, Ἀρχαιολόγου  
Ἀν. Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

## Α'. Σκιαγράφηση τῆς προσωπικότητάς του.

Συμπληρώνεται ἤδη ἓνα ἔτος ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ διαπρεποῦς ἐπιστήμονα, τοῦ Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Δημητρίου Πάλλα\*. Ὁ ἀείμνηστος καταγόταν ἀπὸ ἀρχοντική καὶ πολυμελῆ οἰκογένεια (εἶχε 4 ἀδελφία). Γεννήθηκε (στὶς 5 Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1907) στὴν ἱστορικὴ Σαλαμίνα, ὅπου καὶ ἐτάφη (στὶς 11 Μαΐου 1995). Ἦταν εὐσεβής, φιλακόλουθος καὶ παραδοσιακός, ἄλλωστε καταγόταν καὶ ἀπὸ παλαιὰ ἱερατικὴ οἰκογένεια. Ὁ παππούς του (Δημήτριος) ἦταν κληρικός, καθὼς καὶ ὁ πατέρας του (Ἰωάννης). Καὶ οἱ δύο, ὡς ἄξιοι λευῖτες, διακόνησαν τὸν Κύριο ἀπὸ τὸν ἰ. ναὸ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Σαλαμίνας, ὅπου εἶχε ταφεῖ ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης. Στὸν ἱστορικὸ αὐτὸ ναὸ ἐψάλη ὄχι μόνον ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία τοῦ Δημ. Πάλλα, ἀλλὰ καὶ τελέστηκαν τὰ καθιερωμένα μνημόσυνά του. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἐπιθυμία του, ἐπειδὴ στὸν ὠραῖο αὐτὸ ναὸ – μὲ μεγάλη ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ σπουδαιότητα – ἐκκλησιαζόταν ἀπὸ μικρός. Ἐκεῖ βοήθησε τὸν πατέρα του, τὸν μακαριστὸ παπὰ-Γιάννη, τὸν ὁποῖο σεβόταν καὶ ἀγαποῦσε πολὺ (τὸν ἀνέφερε τακτικὰ καὶ στὶς συναναστροφές του). Ἦθελε μάλιστα νὰ γίνεῖ καὶ κληρικός, ἀφοῦ ἦταν ἀγνός καὶ ἰδεολόγος, μὲ ἔντονη ναοκεντρικὴ ζωή.

Ἀρχικὰ σπούδασε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὴν ὁποία σεβόταν καὶ ἀγαποῦσε πολὺ (μέχρι καὶ τὸ θάνατό του). Ἡ Θεολογία, ἔλεγε τακτικὰ, εἶναι ἡ «*Μητέρα ὅλων τῶν Ἐπιστημῶν*». Εἶχε τὴν τύχη νὰ ἔχει Καθηγητὴ του τὸν περίφημο

---

1. Κύρια σημεῖα τοῦ παρόντος ἐκφωνήθηκαν στὶς 18.6.1995 στὸν ἰ. ναὸ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Σαλαμίνας. Πρβλ. καὶ Ὁλγας Γκράτζιου, «Δημήτριος Ι. Πάλλας (1907-1995), μὴ φωτεινὴ φυσιογνωμία», ἀρθρο στὸ περιοδικὸ «Ἀντί», τεῦχος 579. Ἀθήνα, Μάιος 1995, σελ. 22.



Γεώργιο Α. Σωτηρίου, ὁ ὁποῖος τὸν ἐμύησε στὰ βαθειὰ μυστικά τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Ἐπιγραφικῆς, ποῦ μὲ ἀγάπη καὶ πάθος καλλιέργησαν καὶ οἱ δύο μέχρι τὸ θάνατό τους. Ὁ μαθητὴς προσέγγισε καὶ ἀναδείχθηκε ἰσάξιος τοῦ μεγάλου Διδασκάλου του. Γεγονός, πάντως, εἶναι ὅτι ἡ «τριανδρία» Λαμπάκης - Σωτηρίου - Πάλλας ἦταν οἱ πρῶτοι μεγάλοι ἐρευνητὲς καὶ Διδάσκαλοι τῆς ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, τὴν ὁποία προέβαλαν διεθνῶς. Καὶ οἱ τρεῖς ἦταν κυρίως βαθεῖς Θεολόγοι, ἀλλὰ καὶ Ἀρχαιολόγοι-Βυζαντινολόγοι, μεγάλης καὶ διεθνούς ἀκτινοβολίας (πρὸ πάντων ὁ Γ. Σωτηρίου καὶ ὁ μαθητὴς του Δ. Πάλλας). Παραδόξως, ὅμως, ὁ πολὺς Γ. Σωτηρίου δὲν ἠθέλησε νὰ βοηθήσει ἢ νὰ «προωθηθεῖ» τὸν ἄξιο μαθητὴ του οὔτε στὴ Διδακτορικὴ του διατριβή, οὔτε στὴ Διεύθυνση τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (τοῦ ὁποίου ἦταν ὁ κύριος διοργανωτὴς καὶ ὁ Διευθυντὴς του ἀπὸ τὸ 1924 κ.έ.), οὔτε καὶ στὴ θέση τοῦ Καθηγητῆ τῆς εἰδικότητάς τους...

Ἐκτοτε ὁ Δ. Πάλλας — μὲ ἐπιμονή, ὑπομονή, σιγὴ καὶ ἀξιοπρεπή φυγὴ — ἀκολούθησε ἓνα δύσκολο καὶ πολυτάραχο ἐπιστημονικὸ δρόμο. Ἄν καὶ ὠριμος ἐπιστήμων — μὲ πολλὰ καὶ πρωτότυπες ἐργασίες, ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Κορίνθου — ἀναχωρεῖ μὲ ἐκπαιδευτικὴ ἄδεια γιὰ τὸ Μόναχο καὶ «ξανακάθεται στὰ θρανία» ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι τὸ 1965 περίπου. Συμμετεῖχε ἐκεῖ στὰ εἰδικὰ «σεμινάρια» τοῦ διαπρεποῦς Βυζαντινολόγου Hans-Georg Beck καὶ τοῦ μεγάλου Ἱστορικοῦ τῆς Τέχνης Hans Sedlmayr, οἱ ὁποῖοι, ἐπειδὴ τὸν ἐκτιμοῦσαν, τὸν ἀξιοποίησαν κυρίως στὴ σύνταξη φροντιστηριακῶν ἐργασιῶν, στὴ μεθοδολογία, στὴν ἐρμηνεία τῶν πηγῶν κ.λπ. Στὸ Μόναχο ὁ Δ. Πάλλας συνέταξε τὴ «δεύτερη» Διδακτορικὴ του διατριβὴ — ἀφοῦ ἡ πρώτη δὲν ἔγινε ἀποδεκτὴ κατὰ τὰ ἔτη 1950-1952 ἀπὸ τὴν τότε Θεολογικὴ Σχολή — μὲ τίτλο «Τὸ πάθος καὶ ἡ ταφὴ τοῦ Χριστοῦ. Λειτουργία καὶ Εἰκόνα». Θέμα πολὺ σημαντικὸ μὲ ὀρθὰς ἐρμηνευτικὰς προεκτάσεις, ἀφοῦ προτείνει τὴ Λειτουργία ὡς «κλειδί» ἐρμηνείας τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης. Ὁ τρόπος αὐτὸς — πρωτοποριακὸς γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη — ἀνοιξε νέους δρόμους προσεγγίσεως καὶ ἐρμηνείας τῶν θρησκευτικῶν ἔργων Τέχνης. Αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ λειτουργικὲς ἐρμηνεῖες διακρίνουν ὅλα σχεδὸν τὰ δημοσιεύματα τοῦ Δ. Πάλλα, ὁ ὁποῖος σιγὰ-σιγὰ γίνεται εὐρύτερα γνωστὸς καὶ ἀποδεκτὸς κυρίως ὡς Θεολόγος-Ἀρχαιολόγος. Ἡ ἀντικειμενικότητα τῶν ὑλικῶν τεκμηρίων τῶν χριστιανικῶν ἔργων Τέχνης — ὡς λειτουργικῶν ἔργων, ὅταν βέβαια ἐρμηνεύονται θεολογικά — δὲν χωροῦν ἀμφισβητήσεις. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπέτυχε ὁ Πάλλας, ὡς βαθὺς Θεολόγος, γνώστης ὄχι μόνο τῆς ἱστορίας τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας, ἀλλὰ καὶ τῶν συνακολούθων θεολογικῶν κλάδων

(Ἀγιολογίας, Ὑμνολογίας, Πατρολογίας, Ἐκκλ. Ἱστορίας, Δογματικῆς κ.ἄ.). Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Δ. Πάλλα εἶναι μεγάλο καὶ ἀξιόλογο, ἀφοῦ σ' αὐτὸ συνδυάζονται ἄριστα πηγὲς καὶ μνημεῖα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀξιολόγησις ἢ καὶ ἡ ἀπλή καταγραφὴ τῶν δημοσιευμάτων του —ποῦ ὑπερβαίνουν τὰ 200— δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐδῶ. Ἀπαιτεῖται κατάλληλος χῶρος καὶ χρόνος. Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο νὰ ἐκδοθεῖ *εἰδικὸς τιμητικὸς Τόμος*<sup>2</sup>. Σημειῶνω μόνον ὅτι ὅλες οἱ μελέτες-ἄρθρα του διακρίνονται ὄχι μόνον γιὰ τὴν ἀκαταμάχητη ἐπιχειρηματολογία καὶ τὴν πειστικότητά τους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ λιτὴ-ἀπλή ἔκφρασή τους (στὴ δημοτικὴ γλῶσσα), καθὼς καὶ γιὰ τὸ σεμνὸ ὕφος τους. Οὐδέποτε π.χ. ἀναγράφονται στίς μελέτες του οἱ πολλοὶ τίτλοι, ποῦ ἐπάξια κατεῖχε (Διδάκτωρ, Θεολόγος, Ἀρχαιολόγος, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου κ.ἄ.), ἀλλὰ πάντοτε ὑπέγραφε μὲ ταπεινοφροσύνη ὡς: Δ. Ι. Πάλλας ἢ Δ. Πάλλας ἢ μόνον μὲ τὰ ἀρχικὰ Δ.Ι.Π. Δὲν τὸν ἐνδιέφερε ἡ «αὐτοπροβολή» τῶν τίτλων του, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον, ἢ οὐσία καὶ ἡ προσφορὰ τῶν κειμένων του, τὰ ὁποῖα «ἐβασάνιζε» πολὺ πρὶν δημοσιευθῶν. Ἦταν εὐπαιδέυτος, μὲ ἄριστη θεολογικὴ καὶ «θύραθεν» παιδεία. Ἄν καὶ Ἀρχαιολόγος, μὲ πλούσια ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα, αἰσθανόταν καὶ λειτουργοῦσε κυρίως ὡς Θεολόγος (πρωτοποριακός, ἐλεύθερος, προοδευτικὸς καὶ πάντοτε «ἀντιοργανωσιακός»). Ἡ σφραγίδα τοῦ Θεολόγου τὸν ἀκολουθοῦσε σ' ὀλόκληρη τὴν ἀνήσυχη καὶ πολυτάραχη ζωὴ του. «Ἡ ὀρθὴ πίστις στὸ Θεό», ἔλεγε κάποιες φορὲς, «μὲ στήριζε πάντοτε στίς δυσκολίες μου. Δὲν μὲ ἀπογοήτευσε ποτέ, ἐνῶ μερικοὶ ἄνθρωποι μὲ πίκραναν καὶ μὲ ἀπογοήτευσαν. Ὅμως, δὲν φταῖνε οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ οἱ ... συνθήκες!».

Ὁ Δ. Πάλλας διέπρεψε κυρίως ὡς Ἀρχαιολόγος. Ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ του χρόνια (1928-1932) ἐργάστηκε στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν (ὡς φύλακας, γραμματέας καὶ ἐπιμελητῆς). Ἀπὸ ἐκεῖ ἄρχισε τὴν ἐπιστημονικὴ-συγγραφικὴ του δράση, κοντὰ στὸν Καθηγητὴ του Γ. Σωτηρίου, ὁ ὁποῖος, ὡς προελέχθη, ἦταν παράλληλα καὶ Διευθυντὴς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (ἀπὸ τὸ 1924 κ. ἐξῆς). Στὴ συνέχεια ὁ Πάλλας διορίστηκε ὡς ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων (τὸ 1933). Ἀνέπτυξε σπουδαῖο ἀνασκαφικὸ καὶ συντηρητικὸ ἔργο μέχρι τὸ 1947, ὅποτε καὶ ἀπολύθηκε προσωρινά, ἐπειδὴ συμμετεῖχε στὴν Ἀντίσταση. Τὸ 1952 ἐπανῆλθε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ προήχθηκε στὴν ἐπιλεκτὴ θέσῃ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, μὲ ἔδρα

2. Πρβλ. Δ. Ι. Πάλλας, *Συναγωγή μελετῶν Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας: Τέχνη - Λατρεία - Κοινωνία*, τόμοι Α' καὶ Β', Ἀθήνα 1987-1988 (ἔκδοσις Συλλόγου Ἑλλήνων

τὴν Κόρινθο. Στὴ θέση αὐτὴ παρέμεινε μέχρι τὸ 1960-1961. Στὴ συνέχεια ἔλαβε ἐκπαιδευτικὴ ἄδεια καὶ ἀναχώρησε γιὰ εὐρύτερες σπουδὲς στὴ Γερμανία, ὡς προελέχθη. Ὁ ἔφορος Δ. Πάλλας ἀνέπτυξε καὶ πάλι ἀξιόλογη ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα, σὲ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα ποὺ οἱ Ἐφορίες Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἦταν *μόνο δύο!* Συνέχισε τὴν ἀνασκαφὴ στὴν περίφημη *βασιλικὴ τοῦ Λεχαίου*, ποὺ ἦταν «ἔργο ζωῆς», ὅπως ἔλεγε.

Ὁ Δ. Πάλλας συμμετεῖχε καὶ στὴν Ἀντίσταση κατὰ τῆς Γερμανικῆς Κατοχῆς (1940 κ. ἐξῆς), ὅπως καὶ ἄλλοι Ἀρχαιολόγοι, ἄνθρωποι τῶν Γραμμάτων καὶ τῆς Τέχνης, καὶ τόσοι ἄλλοι ἀγνοῖ Ἕλληνες πατριῶτες ὁ ἀγωνιστῆς Ἀρχαιολόγος ἔφυγε (τὸ 1943) γιὰ τὸ βουνό, ὅπου καὶ ὑπέφερε πολλὰ (ἦταν ἤδη χωλός!). Προσέφερε, λοιπόν, ὑπηρεσίες καὶ στὴν Ἀντίσταση, πράγμα ποὺ τοῦ στοίχισε ἢ καὶ τὸν «σημάδεψε» στὴ μετέπειτα πορεία του. Οἱ προοδευτικὲς ιδέες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θεωροῦνταν ὡς «*καχύποπτες*» καὶ «*ἐπικίνδυνες...*», κυρίως γιὰ τοὺς συντηρητικοὺς τῆς ἄλλης πλευρᾶς. Βεβαίως οἱ ἀκρότητες ἢ οἱ φανατισμοὶ εἶναι κατακριτέοι. Βλάπτουν καὶ δὲν ὠφελοῦν κανέναν, ὅταν ὑπερβαίνουν τὸ μέτρο. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ Δ. Πάλλα εἶναι ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ αἰῶνα μας. Κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1930 –σὲ νεαρὴ ἡλικία– ἀνακαλύπτει ὄχι μόνον τὸ ἀγωνιστικὸ του πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ τὶς σοσιαλιστικὲς του ιδέες, ποὺ διέκριναν καὶ τὰ ἀδελφία του. Ὅμως, ἐπειδὴ ἀπογοητεύτηκε –ὅπως καὶ ὄλοι οἱ σῶφρονες πατριῶτες– ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο, πολὺ σύντομα ἐγκατέλειψε τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ του σὲ παρόμοιους ἀγῶνες. Μετὰ τὸ 1945, στράφηκε σὲ καθαρὰ ἐπιστημονικοὺς ἀγῶνες (ποὺ καὶ αὐτοὶ ταυτίζονται μὲ τοὺς κοινωνικοὺς). Ὡς Θεολόγος-Ἀρχαιολόγος προσέφερε πολλὰ στὴν ἐπιστῆμη καὶ στὴν κοινωνία, χωρὶς ὅμως νὰ προδώσει τὴν ἰδεολογία του ἢ νὰ χάσει τὴν πίστη του πρὸς τὸ Θεό. Ὁ Πάλλας ἦταν κυρίως *ἄνθρωπος ἀρχῶν*. Σ' ὅλη του τὴ ζωὴ τὸν διέκρινε ἡ συνέπεια, ἡ εἰλικρίνεια, τὸ θάρρος, τὸ ἀνήσυχο καὶ ἀγωνιστικὸ του πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ ἡ συμφιλίωση καὶ καταλλαγὴ, ἡ φρόνηση καὶ ἡ ἀπέραντη καλωσύνη. Δὲν ὑπῆρξε δηλαδὴ μνησικακὸς ἢ ἐκδικητικὸς, ἀλλὰ εἰρηνοποιὸς, ταπεινός, ἀπλὸς καὶ μάλιστα πολὺ εὐγενής. Ἀγαποῦσε τὸν ἄνθρωπο, μὲ τὶς ὅποιες ἀτέλειες ἢ ἀδυναμίες του. Αὐτὲς οἱ ἀρετὲς τὸν συνόδευσαν σ' ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του.

Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι οἱ σοσιαλιστικὲς ἢ καὶ οἱ ἀριστεριζοῦσες

---

<sup>1</sup>Ἀρχαιολόγῳ). Πρόκειται γιὰ μνημειῶδες ἔργο, ὅπου δημοσιεύονται οἱ σημαντικὲς μελέτες τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητῆ.

ἀντιλήψεις του ἔβλαψαν —προσωρινὰ βέβαια— τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνέλιξη τοῦ Δ. Πάλλα στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στὴν ὁποία ἀπὸ ἀγάπη ἤθελε νὰ προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες του. Ἔτσι, ἡ μεταπολεμικὴ Θεολογικὴ Σχολὴ —κυριαρχούμενη ἀπὸ τὶς γνωστὲς θρησκευτικὲς ὀργανώσεις— δὲν ἐνέκρινε τὴν ὑποβληθεῖσα διατριβὴ του, ἡ ὁποία ἴσως ἦταν «*πρωτοποριακὴ καὶ κάπως τολμηρὴ*» γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἐφερε τὸν τίτλο «*Ἡ ῥάλασσα τῶν ἐκκλησιῶν. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ χριστιανικοῦ βωμοῦ καὶ τὴν μορφολογίαν τῆς Λειτουργίας*». Ἡ μελέτη αὐτὴ, ἐκδοθεῖσα τὸ 1952 ἀπὸ τὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτοῦτο, θεωρεῖται ἀπὸ τὶς καλύτερες μονογραφίες του. Ἐκτοτε, οἱ περισσότεροὶ Καθηγητὲς τῆς ἐν λόγῳ Σχολῆς ἔβλεπαν μὲ κάποια καχυποψία τὸν «*ἀντάρτη*» Ἀρχαιολόγο Δ. Πάλλα, ὁ ὁποῖος κατάλαβε ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπιμεῖνει ἄλλο. Οἱ τότε συνθήκες τὸν ἀνάγκασαν νὰ στραφεῖ πρὸς ἄλλους ἐπιστημονικοὺς στίβους. Ὡς προελέχθη, συνέταξε νέα Διδακτορικὴ διατριβὴ καὶ τὸ 1966 ἐξελέγη —ἂν καὶ Θεολόγος— τακτικὸς Καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν. Δυστυχῶς ὅμως, ὑπηρετήσε σ' αὐτὴν μόνο δύο χρόνια, ἀφοῦ ἀπολύθηκε τὸ 1968 ἀπὸ τὴ Χούντα, ὡς «*ἀντιφρονῶν*» (ἢ μάλλον ὡς «*θύμα συνθηκῶν*»). Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἀπογοητεύτηκε, ἂν καὶ ἔχασε καὶ τὴν πρώτη του σύζυγο<sup>3</sup>, τὴν ἀείμνηστο Χαρίκλεια Μπάρλα, ποὺ ἦταν ἤδη Δρ τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας (μὲ θέμα διατριβῆς «*Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασιῶν*», Ἀθῆναι 1959). Παρὰ τὶς τόσες ἀντιξοότητες —μὲ τὸν ἀγέρωχο ψυχικὸ του δυναμισμό, ποὺ τὸν διέκρινε πάντοτε— συνέχισε ἓνα πολὺ γόνιμο καὶ ὄριμο συγγραφικὸ ἔργο, ἐνῶ παρὰλληλα ἐπισκεπτόταν καὶ τὴν Εὐρώπη γιὰ ἔρευνες καὶ σπουδές, κυρίως τὴ Γερμανία, τὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἰταλία, ὅπου εἶχε ἐπιστημονικὲς ἐπαφὲς καὶ γνωριμίες, ἀφοῦ ἦταν ἤδη καταξιωμένος ἐρευνητῆς-συγγραφέας, μὲ διεθνή μάλιστα ἀκτινοβολία. Στὰ δύσκολα ἐκεῖνα χρόνια (1967 κ.ἐξ.), γνώρισα καλύτερα τὸν Καθηγητὴ καὶ Ἀνθρωπο Δ. Πάλλα, ὅπως ἀναφέρω στὴν ἐπόμενη ἐνότητα.

### **Β'. Γνωριμία-συναναστροφή μὲ τὸν Δημήτρη Πάλλα: Κύρια σημεῖα.**

Τὸν ἀείμνηστο Δ. Πάλλα εἶχα τὴν τύχη νὰ τὸν ἔχω Καθηγητὴ μου στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Ἱστορικὸ καὶ Ἀρχαιολογικὸ Τμῆμα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ

3. Τὸ 1977 ἔκαμε δεῦτερο γάμο. Νυμφεύθηκε τὴν ἐκ Σαλαμίνος εὐγενεσιὰτὴ Ἐλένη Κριτοῖνη, ἐκπαιδευτικὸ-Ψυχολόγο, ἡ ὁποία τὸν ἀγάπησε καὶ τὸν ἐτίμησε δεόντως στὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του (ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον!). Ζεῖ μὲ τὴ μνήμη του...

Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἵσως μάλιστα ἤμουν καὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους ἢ καὶ ἀπὸ «*τοὺς τελευταίους*» φοιτητές του (κατὰ τὰ ἔτη 1966-1968), ἀφοῦ ἡ Δικτατορία τῶν Ἀπριλιανῶν τὸν ἀπέλυσε τὸ 1968, ὡς «*ἐπικίνδυνον καὶ ἀντιφρονούντα*»! Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς Δημοκρατίας «*ἀποκαταστάθηκε*» καὶ ὁ Καθηγητὴς Δ. Πάλλας (τὸ ἔτος 1974). Ἐπειδὴ ὁμως εἶχεν ἤδη ὑπερβεῖ τὸ ὄριον τῆς ἡλικίας, δὲν ὑπηρετήσε πλέον ὡς ἐν ἐνεργείᾳ Καθηγητῆς, ἀλλὰ ἔφερε τὸν τίτλο τοῦ ὁμοτίμου (μέχρι καὶ τὸ θάνατό του). Τὸν παρακολουθοῦσα, λοιπόν, τακτικὰ στὰ βαθυστόχαστα μαθήματά του, στὰ ὁποῖα — μὲ ἐποπτικὸ καὶ κατανοητὸ τρόπο, δίδασκε δὲ πάντοτε στὴ Δημοτικὴ γλῶσσα — προβλημάτιζε καὶ δημιουργοῦσε ἐπιστημονικὰ ἐρεθίσματα στοὺς φοιτητές τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους τόσο τὸν ἐκτιμοῦσαν, ὥστε «*δὲν ἔχαναν*» κανένα ἀπὸ τὰ μαθήματά του. Ἰδιαίτερη, θυμᾶμαι, ἐντύπωση μᾶς ἔκαναν οἱ περὶ Παλαιοχριστιανικῆς Τέχνης παραδόσεις του (ὅπου καὶ ἦταν περισσότερο εἰδικός), καθὼς καὶ ἐκεῖνες περὶ τῶν Παλαιοχριστιανικῶν καὶ Βυζαντινῶν Ψηφιδωτῶν. Προέτρεπε δὲ ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς τοὺς φοιτητές του γιὰ ἐθελοντικὴ σύνταξη φροντιστηριακῆς ἐργασίας, πάνω σὲ θέματα Βυζαντινῆς Τέχνης καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεση καθοδήγησή του (βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση κ.λπ.). Εἶχε ὁμως πολλὰς *ἀπαιτήσεις*, πού ἴσως ὑπερέβαιναν τὶς φοιτητικὲς δυνατότητες!

Χάριν τῆς ἱστορίας, ἃς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ σημειώσω ἐδῶ καὶ κάποιες *παλαιές μου ἐμπειρίες ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή* (κατὰ τὰ ἔτη 1966-1969), πού σχετίζονται — ἄμεσα ἢ ἔμμεσα — εἴτε μὲ τὸν Καθηγητὴ Δ. Πάλλα, εἴτε μὲ τὴ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία γενικότερα:

1. Ὡς φοιτητῆς τοῦ Δ. Πάλλα, καὶ ἤδη πτυχιούχος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνέταξα σχετικὴ ἐργασία, μὲ θέμα «*Θεώρηση τῶν ψηφιδωτῶν τῆς μονῆς Δαφνίου*», τὴν ὁποία ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς ἐμελέτησε καὶ διόρθωσε. Ἐν συνεχείᾳ μὲ παρακάλεσε νὰ τὴν ἀναγνώσω στὸν Ἀμφιθέατρο τῆς παλαιᾶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς (στὴν ὁδὸ Σόλωνος). Ἐπακολούθησαν, θυμᾶμαι, ἐπωφελεῖς *παρατηρήσεις-κρίσεις*. Προσπαθοῦσε νὰ βοηθήσει κυρίως ὄσους φοιτητὲς ἔδειχναν περισσότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Βυζαντινὴ Τέχνη. Τοὺς δεχόταν — πρόθυμα καὶ εὐγενικὰ — εἴτε στὸ γραφεῖο του, εἴτε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Σπουδαστήριον (στὸν δεῦτερον ὄροφο τῆς ὁδοῦ Σόλωνος), ὅπου μελετοῦσε καὶ ἐξέταζε προφορικὰ. Ἐξεταστέα ὕλη ἦταν κυρίως οἱ *προφορικὲς παραδόσεις* του, καθὼς καὶ κάποια εἰδικὴ βιβλιογραφία πού μᾶς ἔδινε ὁ ἴδιος, ἀφοῦ δὲν πρόλαβε νὰ κυκλοφορήσει καὶ κάποιο ἐγχειρίδιον «*Παραδόσεων Δ. Πάλλα*». Ἐνθυμοῦμαι, ἐπίσης ὅτι ἦταν ἀρκετὰ δύσκολος καὶ ἀπαιτητικὸς στὶς προφορικὲς ἐξετάσεις, ἀρκετὰ

δὲ φειδωλὸς στὴ βαθμολογία (συνήθως ἔδινε 5 ἢ 6 καὶ πολὺ σπάνια 7 ἢ 8). Παραδόξως τὶς πτυχιακὲς ἐξετάσεις (1968-1969) τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας τὶς ἔκανε γραπτῶς ἓνας ἄλλος ἐπεικειέστερος Καθηγητῆς, ὁ ἀείμνηστος Νικ. Κοντολέων, ὁ ὁποῖος ἦταν διαπρεπὴς ἐπιστῆμων στὴν Κλασσικὴ Ἀρχαιολογία. Σ' αὐτὸν ἀνέθεσε ἡ Σχολὴ καὶ τὴ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, μέχρι τὴν ἀνάκληση τοῦ εἰδικοῦ Καθηγητῆ Νικ. Δρανδάκη (ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων).

2. Γεγονός, πάντως, εἶναι ὅτι ὁ Καθηγητῆς Δ. Πάλλας προσπάθησε νὰ δώσει ἓνα νέο ἀέρα στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, ὅπου ἐπικρατοῦσε τότε ἓνα φοβερὰ συντηρητικὸ ἢ καὶ «ἀποπνικτικὸ» κλίμα. Ἐπαναστατικὲς π.χ. γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν: α) οἱ Θεολογικο-λειτουργικὲς ἐρμηνεῖες ποῦ ἔδινε στὰ χριστιανικὰ μνημεῖα καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, β) ἡ διδασκαλία του στὴ δημοτικὴ, ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄλλοι Καθηγητὲς ἐδίδασκαν καὶ ἔγραφαν τότε στὴν καθαρεύουσα (μὲ ἐξαίρεση τὸν ἀείμνηστο Φιλόσοφο Ἰωάννη Θεοδωρακόπουλο), καὶ γ) ὁ τρόπος προσεγγίσεως τῶν φοιτητῶν, τοὺς ὁποῖους σεβόταν, ἀγαποῦσε καὶ βοηθοῦσε ἐπιστημονικὰ (τοὺς ἔβλεπε ὡς προσωπικότητες!). Παρὰ τὴν πολὺ σύντομη παρουσία του σ' αὐτὴν, προσέφερε ἀρκετὰ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή. Ὅμως, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς τότε Καθηγητὲς τῆς ἔβλεπαν τὸν Δ. Πάλλα μὲ κάποια «καχυποψία» ἢ καὶ ὡς «ξένο σῶμα» (ἴσως ἐπειδὴ ἦταν Θεολόγος!). Ἐφυγε, λοιπόν, πολὺ πικραμένος, ὄχι μόνον ἐπειδὴ ἀπολύθηκε (τὸ 1968), ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐπρόλαβε νὰ γνωρίσει καλὰ-καλὰ τοὺς φοιτητὲς του καὶ νὰ προωθήσει ἐπιστημονικὰ ὄσους ἄξιζαν. Δὲν πρόλαβε, πάντως, νὰ ἀξιωθεῖ νὰ «καμαρώσει» κάποιο Διδάκτορά του (ποῦ τὸ ἠθελε πολὺ!), οὔτε καὶ νὰ εἶναι εἰσηγητῆς κάποιας Διδακτορικῆς διατριβῆς τῆς εἰδικότητάς του... Τὸ «κένον» ὅμως αὐτὸ προσπάθησε νὰ τὸ καλύψει ὡς ιδιώτης. Στὸ σπῆτι του δημιουργεῖται σιγὰ-σιγὰ ἓνα ἄτυπο «σεμινάριο», μὲ ἓναν κύκλο παλαιῶν καὶ νέων μαθητῶν του, ὅπως ἦταν π.χ. ἡ Ὁλγα Γκράτσιου, ὁ Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ὁ Σ. Ντάντης, ὁ ὑποφαινόμενος καὶ ἄλλοι. Σὲ ἐβδομαδιαῖες συναντήσεις μᾶς ἐνθάρρυνε γιὰ τὴ σύνταξη Διδακτορικῶν διατριβῶν, γιὰ σπουδὲς καὶ ταξίδια στὸ ἐξωτερικὸ κ.λπ. Προσπαθοῦσε νὰ μᾶς ἐγκαρδιώνει, νὰ μᾶς προβληματίζει καὶ νὰ μᾶς βοηθεῖ, ὅσο μπορούσε! Ὅλοι τὸν σεβόμασταν, ἀναγνωρίζοντας τὴν ἐπιστημολογικὴν, τὴν ἀνθρωπιὰ καὶ τοὺς ἀγῶνες του. Ἄν καὶ σεβάσμιος πρεσβύτης καὶ κάπως δυσκίνητος (ὡς χλωδός), ἐν τούτοις «δὲν τὸ ἔβαζε κάτω»! Τοῦ ἄρεσε πολὺ νὰ συναναστρέφεται μὲ νέους ἐπιστήμονες, νὰ ταλαιπωρεῖται μαζί τους σὲ ἐπισκέψεις μνημείων, σὲ ταξίδια-ἐκδρομὲς, ποῦ ἰδιαίτερα ἀγαποῦσε! Ἴσως ἐπειδὴ δὲν πρόλαβε νὰ γνωρίσει καὶ νὰ ζήσει τὸ «φοιτητόκοσμο» τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ἐπεδίωκε



νὰ γνωρίζει συνεχῶς ἐκλεκτοὺς νέους καὶ νὰ «τοὺς διδάσκει ὅπου δεῖ», καὶ μάλιστα: στὸ σπίτι του, σὲ συνέδρια, σὲ βιβλιοθῆκες, σὲ ἐκδρομὲς-ἐπισκέψεις μνημείων κ.λπ.

3. Στὰ Συνέδρια-συμπόσια, στὰ ὁποῖα συχνὰ προήδρευε ἢ ἔπαιρνε τὸ λόγο, ἐπαινοῦσε ἰδιαίτερα τοὺς νέους ἐπιστήμονες-εἰσηγητές. Πάντα εὑρίσκει «κάτι» καλὸ καὶ θετικό! Ἀκόμη καὶ οἱ παρατηρήσεις-κρίσεις του γίνονταν μὲ εὐγένεια καὶ πάντοτε καλοπροαίρετα. Ἦταν ὁ «εἰρηνοποιὸς» τῶν ἐπιστημονικῶν Συνεδριῶν! Μὲ τὴν ὀρθὴ ἐπιχειρηματολογία καὶ μὲ τὸ ὅλο ὕφος του «ἐπέβαλλε» τὴν ἀποψή του, δεδομένου ὅτι οἱ ἐρμηνεῖες ποὺ ἔδινε ἦταν σχεδὸν πάντοτε ἀποδεκτές.

4. Ρώμη (1971-1973): Τὸν ἀείμνηστο Διδάσκαλό μου εἶχα τὴν ἰδιαίτερη τιμὴ νὰ τὸν γνωρίσω καλύτερα στὴ Ρώμη (κατὰ τὰ ἔτη 1971-1973), ὅπου παρέμεινα τότε γιὰ Μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὸ γνωστὸ «*Istituto di Archaeologia Cristiana*», μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Δ. Πάλλας εἶχε συνεργασία καὶ στενὲς πάντοτε ἐπαφὲς (συνέδρια, διαλέξεις, δημοσιεύσεις κ.λπ.). Πικραμένος ἀπὸ τὶς ἐν Ἑλλάδι γνωστὲς περιπέτειές του, ἐρχόταν τακτικὰ στὴ Ρώμη, κυρίως γιὰ ἔρευνες, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἀναψυχὴ (ἀφοῦ τοῦ ἄρεσε πολὺ ἡ Ρώμη!). Ἐφρόντιζα πάντοτε ὄχι μόνον νὰ τοῦ κρατῶ συντροφιά, ἀλλὰ καὶ νὰ «φιλοξενεῖται» ἐκεῖ ὅπου ἔμεινα τότε, στὸ κοινόβιο τοῦ Μοναστηριοῦ τοῦ Ἀγ. Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου (στὸ λόφο Celio), δίπλα στὶς Θέρμες τοῦ Καρακάλα, στὴ Ρωμαϊκὴ Ἀγορὰ-Forum καὶ στὸ Κολοσσαῖο, στὴν «καρδιά» δηλαδὴ τῆς ἀρχαίας Ρώμης, ὅπου καὶ ἐκάναμε συχνοὺς περιπάτους. Εἶχαμε κοινὰ ἐνδιαφέροντα: ἐπισκέψεις σὲ μνημεῖα, ἀνασκαφές, βιβλιοθῆκες, συνέδρια, διαλέξεις κ.λπ. Ἐκάναμε ἀτέρμονες ἐπιστημονικὲς συζητήσεις πάνω σὲ διάφορα θέματα. Ἄκουγα προσεκτικὰ τὶς ἀπόψεις του καὶ μάλιστα τὶς λειτουργικὲς ἐρμηνεῖες ποὺ ἔδινε γιὰ τὶς ἐπὶ μέρους κατασκευὲς τοῦ ἱεροῦ Βήματος τῶν παλαιοχριστιανικῶν κυρίως ναῶν (ἀγία Τράπεζα, κιβώριο, σύνθρονο, φράγμα πρεσβυτερίου). Μὲ ἀπασχολοῦσε τότε τὸ παλαιοχριστιανικὸ Σύνθρονο καὶ μὲ βοηθοῦσαν οἱ ἀπόψεις καὶ ἐρμηνεῖες του. Μοῦ ἔλεγε ὅτι «τὸ Σύνθρονο χρειάζεται ἀρκετὴ δουλειά» καὶ νὰ μὴ βιάζομαι (δυστυχῶς ἀκόμη δὲν τὸ ἔχω δημοσιεύσει). Πολλὲς φορὲς μᾶς συνόδευε καὶ μιὰ σπουδαία «*Βυζαντινὴ Ἀρχόντισσα*», ἡ Ἑλλη Κομνηνοῦ (γιὰ τὴν ὁποία γράφω, ἐπίσης, στὸ ὑπὸ ἔκδοση ἔργο μου, μὲ τίτλο «*Μνήμες Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν*»). Ἡ τότε συναναστροφή μου μὲ δύο σοφοὺς ἀνθρώπους θὰ μοῦ μείνει ἀλησμόνητη! Στὴ Ρώμη, λοιπόν, ἐγνώρισα καὶ ἐθαύμασα περισσότερο τὸν Ἀγωνιστὴ, τὸν Ἐπιστήμονα καὶ τὸν Ἄνθρωπο Δ. Πάλλα.

5. Ἐκτοτε (μετὰ τὸ 1973) εἶχαμε πάντοτε στενὲς ἐπαφὲς καὶ συνεργασία, ὅπως στὴν «ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία», στὴ «Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία», καθὼς καὶ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, ὅπου ἐγνώρισε ἀρκετοὺς Καθηγητὲς, Διδάκτορες καὶ Φοιτητὲς (ὅπως τὸν ἀείμνηστο Βασίλειο Τσάκωνα, τὸν Κων. Παπαπέτρου, τὸν Βλ. Φειδά, τὸν Ἐμμ. Κωνσταντινίδη, τὸν π. Γεώργιο Μεταλληνό, τὸν Δημ. Γόνη, τὸν Σπυρ. Κοντογιάννη, τὶς κυρίες Ἰωάννα Στουφῆ-Πουλημένου, Δέσποινα Μιχάλαγα κ.λπ.). Μᾶς ἀγαποῦσε ὅλους καὶ συνεχῶς ρωτοῦσε καὶ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴ Θεολογικὴ Σχολή, τὴν ὅποια πάντοτε σεβόταν καὶ ἀγαποῦσε (ἂν καὶ οἱ παλαιότεροι Καθηγητὲς τῆς δὲν τὸν ἐξέλεξαν ὡς συνάδελφό τους!). Μελετοῦσε τακτικὰ στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, ἤθελε πολὺ νὰ λαμβάνει μέρος στὶς διάφορες ἐπιστημονικὲς ἐκδηλώσεις τῆς, συμμετεῖχε — μὲ μελέτες του — στοὺς τιμητικοὺς Τόμους Καθηγητῶν τῆς κ.λπ.

6. Ὁ ὑποφαινόμενος — ὡς εὐγνώμων μαθητῆς, φίλος καὶ συνάδελφος τοῦ μεγάλου του Διδασκάλου — προσπάθησε νὰ τιμήσει καὶ ἐμπράκτως τὸν ἀείμνηστο Δ. Πάλλα, μὲ κάποιες μικρὲς ἐνέργειες-πράξεις του, ὅπως: α) Τὸν προσκαλοῦσε, κατὰ καιροῦς, γιὰ εἰδικὰ μαθήματα-διαλέξεις στὸ Ἀμφιθέατρο τῆς νέας Θεολογικῆς Σχολῆς, ὅπου ἐρχόταν σὲ ἐπαφὴ μὲ φιλότεχνους φοιτητὲς, καὶ μάλιστα μὲ ὑποψηφίους Διδάκτορες. β) Τὸν φιλοξενοῦσε, ἐπίσης τακτικὰ, ὄχι μόνο στὸ γραφεῖο του, ἀλλὰ καὶ στὸ παράπλευρο Γραφεῖο τοῦ (ἀπὸ τοῦ 1985 λειτουργοῦντος) Ἑρευνητικοῦ Προγράμματος «Μελέτης, Καταγραφῆς καὶ Ἀρχειοθετήσεως τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος», ὅπου καὶ προσέφερε τὶς σοφὲς συμβουλὲς καὶ τὶς πολὺ χρήσιμες του παρατηρήσεις, ἐγκαρδίωνε δὲ πάντοτε ὄχι μόνο τὸν ὑποφαινόμενο, ἀλλὰ καὶ τοὺς νέους συνεργάτες του. Μοῦ εἶχε μάλιστα ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ ἀφήσει τὸ Ἀρχεῖο του ἢ καὶ μέρος τῆς Βιβλιοθήκης του στὴ Θεολογικὴ μας Σχολή. γ) Τὸν προσκάλεσε σὲ πολυήμερη Ἐκπαιδευτικὴ Ἐκδρομὴ τῶν τελειοφοίτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς (τὸ 1987) στὴν Αἴγυπτο - Σινὰ - Ἰσραήλ. Τὸν ἀείμνηστο συνόδευσε μάλιστα καὶ ἡ εὐγενέστατη σύζυγός του. Ὁ Δ. Πάλλας προσέφερε πολλὰ σὲ ξεναγήσεις σὲ τόσο σημαντικὰ Μνημεῖα καὶ Μουσεῖα τῆς ἐκδρομῆς μας. Ὅλοι θαυμάζαμε ὄχι μόνο τὶς ἐρμηνεῖες καὶ τὶς εὐστοχες παρατηρήσεις, ἀλλὰ καὶ τὴ ζωντάνια καὶ τὸ δυναμισμό του (ἂν καὶ ἦταν τότε 80 ἐτῶν!). δ) Ἀφιέρωσε — κατὰ τὸ θάνατό του, ἀντὶ μνημοσύνου — δύο διδακτικὰς ὥρες στὸ Ἀμφιθέατρο τῆς Σχολῆς, ὑπογραμμίζοντας τὶς ἀρετὲς καὶ τὴν ἐν γένει ἐπιστημονικὴ του προσφορὰ. ε) Ἀπὸ σεβασμὸ καὶ εὐγνωμοσύνη τοῦ ἀφιέρωσε τὸ πρόσφατο ἔργο του, μὲ τίτλο «Θέματα Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης», Τεῦχος Α', Κείμενα, Ἀθήνα 1995.

Ἐφυγε πλήρης ἡμερῶν, ἤρεμος καὶ εὐτυχής. Τάφηκε στὴ γῆ τῶν προγόνων του, στὴ Σαλαμίνα, ποὺ τόσο ἀγαποῦσε<sup>4</sup>! Ἀσφαλῶς ἡ μνήμη τοῦ Δ. Πάλλα θὰ παραμείνει αἰωνία, ἀφοῦ ἡ ἐπιστημονικὴ του προσφορὰ ὑπῆρξε πράγματι μεγάλη. Ὅμως, οἱ Θεολογικὲς καὶ οἱ Φιλοσοφικὲς Σχολὲς — ἢ Ἐπιστῆμη γενικότερα — ἔγιναν πτωχότερες, ἀφοῦ τὸ κενὸ ποὺ μᾶς ἄφησε εἶναι ὄντως δυσαναπλήρωτο. Ὅσοι τὸν γνώρισαν θὰ τὸν ἐνθυμοῦνται πάντοτε μὲ ἀγάπη!

4. Σημειωτέον ὅτι μὲ ιδιαίτερη στοργὴ καὶ ἀγάπη φρόντισε νὰ ἐξωραΐσει τὸν οἰκογενειακὸ τους τάφο στὸ Νεκροταφεῖο τῆς Σαλαμίνας. Κατασκεύασε ἓνα πρωτότυπο, ἀπλὸ καὶ παραδοσιακὸ μνημεῖο μὲ ἀετωματικὴ (δικλινῆ) στέγη καὶ κτιστὰ καθίσματα (ὡς πεζούλια). Στὸ κέντρο ὑπάρχει ὀριζόντια μαρμάρινη πλάκα (ἐν εἶδει ἀγ. Τραπεζίης, μὲ σταυρούς), καθὼς καὶ ἓνα ὑπέροχο ψηφιδωτὸ (πάνω ἀπὸ τὴν Τράπεζα, ἀντὶ στήλης). Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ τάφου τῆς οἰκογενείας Πάλλα, ἡ ὁποία γράφει:

† ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. Π Α Λ Λ Α  Ι Ε Ρ Ε Ω Σ, ΜΑΡΙΑΣ † ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΑΣ	ΚΑΤΑΠΑΥΣΙΣ †  ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ
---	-----------------------------------

Ὁ Καθηγητὴς κατασκεύασε τὸ μνημεῖο αὐτὸ μὲ σκοπὸ νὰ μεταφερθοῦν ἐκεῖ τὰ ὄστα τοῦ πατέρα του, τῆς μητέρας του καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν του, ἀλλὰ δὲν πρόλαβε νὰ ἐκπληρώσει τὴν ἐπιθυμία! Ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς ἐτάφη — ὅπως καὶ ἐπιθυμοῦσε — στὸν οἰκογενειακὸ τους τάφο, στὴ 15 Μαΐου 1995.